

Ramunė Briedienė

Lietuvių vaikai tremtyje: vaikų gelbėjimo ekspedicijos

Šio darbo tikslas – apžvelgti tremtinių vaikų gelbėjimo ekspedicijas, jų organizavimą, vaikų atrankos kriterijus, atskleisti gelbėtojų pastangas parvežti į Lietuvą kuo daugiau vaikų. Straipsnyje mėginama nušviesti, kaip klostėsi vaikų likimai Lietuvoje.

IVADAS

1940 m. kovo 25 d. Viačeslavas Molotovas viešai pareiškė, kad valstybinė ir politinė Estijos, Latvijos ir Lietuvos nepriklausomybė nėra pažeistos, sutartys vykdomos patenkinamai. Bet jau birželio 14 d. jis įteikė Lietuvos vyriausybei ultimatumą, pagrįstą melagingais kaltinimais dėl tariamo savitarpio pagalbos sutarties nesilaikymo. Tokiu pretekstu Sovietų Sąjunga įvedė į Lietuvos teritoriją savo kariuomenę, panaikino Lietuvos valstybės nepriklausomybę ir primetė komunistinę santvarką, kuri padarė didelę materialinę ir moralinę žalą Lietuvos gyventojams. Siekta sunaikinti kuo daugiau gyventojų, kad būtų lengviau kolonizuoti ir surusinti kraštą.

Prieš 60 metų buvo pradėtas naikinti Lietuvos valstybingumo, pilietinio sąmoningumo, tautinio susipratimo ir dvasinių vertybių puoselėjimo garantas – mūsų tautos miesto ir kaimo inteligentija. Pasmerkti mirčiai ir išsekimui į tremtį išvežti Lietuvos

mokytojai, gydytojai, ūkininkai, valstybės tarnautojai, politikai, rašytojai ir kiti – visi tie, kurie, sovietinių okupantų bei kolaborantų supratimu, negalėjo susitaikyti su okupacija. Juos okupantai išvežė tam, kad Lietuvos vaikai neturėtų ateities, kad neturėtų nei kalbos, nei savo istorijos. Buvo tremiami įvairaus amžiaus asmenys, negailint nei senelių, nei vaikų. Vaikai dažniausiai buvo su tėvais, ir tai bent kiek palengvino jų dalį; kiti, visai maži arba ligoti, atsidūrė tarp svetimųjų, tolimame krašte. Jiems išlikti padėjo tik atsitiktinumas ar kieno nors ištiesta ranka ir geranoriškumas.

Sovietinio genocido ir teroro metai patys juodžiausi mūsų Tėvynės istorijoje. Tai didžiausias mūsų tautos genocidas. Caro laikais, po didžiojo 1863-ųjų sukilimo iš Lietuvos išvežta apie 2400 žmonių, per 40 spaudos draudimo metų į Sibirą ištremta daugiau negu 1000 knygnešių, o komunistai 1941–1953 m. į Sibirą išvežė apie 130 tūkst. Lietuvos gyventojų. Iš šių žmonių beveik trečdalis mirė dėl nepakeliamų vergiško darbo sąlygų lageriuose: iš bado, šalčio, iškankinti sunkiausių darbų ar visiškai nesant higieninių sąlygų, užpuolus ligoms.

Daug teko iškęsti patiems mažiausiems, kai „...vieną rytą tave pažadina mamos verksmas, o iš lovytės žiūri nusigandęs vienerių metų broliukas, o miegamojo tarpdury stovi kareivis su šautuvu ir kažką piktai

sako nesuprantama kalba. Paskui tu eini į kitą kambarį ir pamatai tėvelį, į kurio nugarą įbestas šautuvo durtuvas. kažkas kraunama į maišus...“¹ Tokie vaikystės prisiminimai liko ne vienam į Sibirą ištremtam vaikui. Vietoj žaislinių kaladėlių buvo viena mintis – ar kas parneš duonytės?

Straipsnyje analizuojamos 1946 m. suorganizuotos gelbėjimo ekspedicijos į tolimas tremties vietas siekiant parvežti į Lietuvą kuo daugiau vaikų. Tais metais buvo suorganizuotos penkios gelbėjimo ekspedicijos, per kurias nemažai vaikų pavyko ištraukti iš bado ir mirties nagų. Gelbėjimo ekspedicijos surengtos atsižvelgiant į artimųjų prašymus LSSR AT Prezidiumo pirmininkui Justui Paleckiui, laiškus įtakingiems asmenims.

Atsirado kilniadvasių šviesuolių, pasiryžusių parvežti vaikus. Jiems teko nugalėti daugybę įvairiausių sunkumų (sunkus susisiekimas, nepalankios gamtinės sąlygos, ilgai užsitęsę formalumai, atkakli kova su tremčių vietovių vadovais, kurių daugelis nepaisė LSSR AT Prezidiumo nutarimų). Dėl to gelbėjimo ekspedicijos užtrukdavo iki dviejų trijų mėnesių, be to, bet kuriuo momentu grėsė NKVD (MVD) užtvaros – dokumentų patikrinimas, nes dalis vaikų buvo vežami nelegaliai. Formaliai buvo leidžiama išvežti į Lietuvą tik nepilnamečius vaikus ir visiškai našlaičius, tačiau gelbėjimo ekspedicijų vadovai šio reikalavimo nepaisė ir kaip įmanydami stengėsi parvežti į Tėvynę kuo daugiau vaikų.

Nemažai lietuvių tremtinių pasirinko kitą gelbėjimosi formą – pabėgimą. Didžiąją dalį pabėgėlių sudarė moterys su vaikais. Dažnai bėgo ir vieni vaikai, net nepilnamečiai. NKVD juos gaudė ir žiauriai baudė, neatsižvelgdami net į jauną amžių.

Didelė dalis tremtinių jau mirę, o kurie dar gyvena, tie jau pasiekę garbų amžių, todėl yra realus pavojus, kad pradings jų laiškai, atsiminimai, nuotraukos liks tik paliktonių albumuose. Todėl istorikai ir kiti tyri-

nėtojai stengiasi kiek galima greičiau ir kuo daugiau surinkti jų prisiminimų, išleisti jų knygas. Labai svarbu atrinkti reikšmingiausią medžiagą, vaizdingiausius tremtyje rašytus laiškus. Šiandien istorikų, tyrinėtojų ir pačių tremtinių dėka turime jau nemažai atsiminimų knygų, kurių dalimi šiame darbe pasinaudota: „Juodųjų dienų sakmės“, „Leiskit į Tėvynę“, „Amžino įšalo žemėj“, „Lietuvos tremtiniai Tadžikijoje“, „Tautų tėvo karalystėje“². Jose randame žinių apie sunkias gyvenimo sąlygas tremtyje, priverttinį paauglių darbą, mokslo sąlygas, adaptaciją sugrįžus į Tėvynę. Šie atsiminimai naujajai Lietuvos istorijai labai svarbūs, nors turime ir atsiminimų tų buvusių išvežtųjų, kuriems pavyko pasiekti laisvąjį pasaulį ir ten išleisti savo atsiminimų knygas.

Labai svarbūs istorijai ir šimtai laiškų, gautų iš Sibiro tremtinių, kurių kai kurie jau mirę. Darbe naudotasi Petrutės Bliudžiūtės laišku artimiesiems, rašytu 1943 m. (Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, anketa Nr. 41896), Virgailytės-Slančiauskienės, M. Bičkauskienės, L. Šneiderienės, A. Zubauskienės, L. Galdikienės, Salomėjos Bagdonienės, Stanislavos Laurinaitienės laiškais valdžios institucijoms (Lietuvos ypatingasis archyvas, (toliau – LYA), f. 1771, ap. 5, b. 61). Nors tuose laiškuose daug kas lieka neišsakyta, paslėpta tarp eilučių, nes jie buvo rašomi žinant, kad bus cenzūruojami, vis dėlto tai yra svarbus istorijos šaltinis.

Darbe remtasi istorikų, tyrinėjusių tremties problematiką, veikalais: Arvydo Anušausko „Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1953 m.“ ir „Vykdamas genocidą bei dėl rezistencijos persekiojimo padarytos žalos skaičiavimai ir išvados“, dokumentų rinkiniu „Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945–1953 m.“, Eugenijaus Grunskio „Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1945–1953 metais“³, taip pat rusų tyrinėtojų darbais: П. Полян, „Не по своей воле“, В. Н. Земсков, „Массовое освобождение“.

ние спецпоселенцев и ссыльных (1954–1960 г.г.)“ ir „Спецпоселенцы“⁴.

Straipsnis papildytas duomenimis iš LYA (f. 17541 ir 1771). F. 17541, ap. 1, b. 8 rasti gelbėjimo ekspediciją į Jakutiją patvirtinantys dokumentai. Kitas ekspedicijas patvirtinančių dokumentų nerasta. F. 1771, ap. 5, b. 61 rasti ne tik minėti tremtinių laišakai, bet ir skundai dėl sunkumų siekiant aukštojo mokslo Lietuvoje. Vertingos informacijos rasta tremtinių užpildytose anketose, kurios saugomos Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro archyve. Sudarant parvežtų iš Altajaus ir Komijos vaikų sąrašus, remtasi vardyno „Lietuvos gyventojų genocidas“ pirmuoju tomu (išleistas 1998 m.) bei parvežtųjų atsiminimais.

Apie 1946 m. suorganizuotas gelbėjimo ekspedicijas į tolimąjį Sibirą parvežti našlaičių yra mažai duomenų. Tuometinėje sovietinėje Lietuvoje tremtiniai slėpė savo praeitį. Atgavus nepriklausomybę jau daug kas buvo pamiršta. 1988 m. „Gimtajame krašte“ išspausdintas Jono Bulotos straipsnis „Ledo vaikai“⁵, kuriame jis pateikė savo atsiminimus apie kelionę į amžino įšalo žemę parvežti našlaičių. Silva Marija Deltuva 1998 m. „Dienovidyje“ išspausdintame straipsnyje „Grėsminga kelionė“⁶ paskelbė savo tetos Onos Jakubėnaitės, parvežusios vaikučius iš Uralo vietovių, atsiminimus. Rimvydas Racėnas savo 1995 m. pasirodžiusioje knygoje „Komių žemėje“⁷ pateikė Marcelino Ignatavičiaus atsiminimus apie dukart suorganizuotas gelbėjimo ekspedicijas į Komiją. Ši informacija papildyta asmeniniais autorės pokalbiais su J. Bulota (2002 m. spalio 22 d.), parvežta iš Jakutijos Danute Garmute (2003 m. vasario 17 d.), M. Ignatavičiumi (2002 m. spalio 13 d.), parvežta iš Komijos Vanda Poškaite-Katauskiene (2002 m. spalio 20 d.), parvežtais iš Altajaus krašto Dainora Tamošiūnaite-Urboniene (2002 m. spalio 2 d.), Terese Laimute Bliudžiūte-Kalavinskiene (2003 m. vasario 26 d.), Jurgiu Bortkūnu (2003 m. ko-

vo 7 d.) bei Lidijos Monstavičiūtės-Semaškie-nės (2002 m. spalio 16 d.) ir Stepono Gobio (2002 m. gruodžio 16 d.) laiškais autorei.

Informaciją apie vaikus pabėgėlius papildė pokalbiai su Jonu Ryčiu Puodžiumi (2003 m. vasario 26 d.) ir Aušra Juškaite-Vilkiene (2003 m. kovo 7 d.).

VAIKŲ GELBĖJIMO EKSPEDICIJŲ ORGANIZAVIMAS 1946 M.

Po karo Lietuvą pasiekė žinios iš Sibiro. Laiškai – pagalbos šauksmai iš tremties vietų plaukte plaukė. Iš tų laiškų artimieji sužinojo apie sunkią tremtinių padėtį, nežmoniškas gyvenimo sąlygas, tragišką tėvų netekusių vaikų likimą.

Dauguma tų, kurie buvo ištremti 1941 m., neištvėrė nežmoniškų gyvenimo sąlygų. Nuo vergiško darbo, bado, šalčio ir ligų išmirė ištisos šeimos, liko be globos našlaičiai vaikai.

Imta kelti šių našlaičių vaikų grąžinimo į Lietuvą klausimą. Artimieji kreipėsi į Lietuvos SSR AT Prezidiumo pirmininką J. Paleckį (vieni asmeniškai rašė prašymus, kiti bandė priėti per to meto įtakingus asmenis). Jų pastangos nenuėjo veltui.

1946 m. per šešis mėnesius viena po kitos buvo suorganizuotos penkios gelbėjimo ekspedicijos. Jų metu iš bado ir mirties nagų ištraukta beveik 240 našlaičių (ir ne tik našlaičių), jiems suteikta galimybė grįžti į Tėvynę, mokytis gimtąja kalba ir gyventi kartu su artimaisiais, giminėmis.

Dėl našlaičių gelbėtojų sumanumo, atkaklumo, užsispyrimo ir nebijojimo rizikuoti parvežta dvigubai daugiau vaikų nei buvo rekomenduota.

Pirmosios ekspedicijos į Komiją, surengtos 1946 m. gegužės pradžioje, sėkmė bei gera patirtis paskatino organizuoti panašias keliones į Jakutiją, Altajų, Uralo vietas bei antrąkart į Komiją.

Vaikų gelbėjimo ekspedicijos į tremties vietas 1946 m.

Eil. nr.	Vietovė	Data	Vadovai	Parvežta vaikų
1.	Komija	1946 m. gegužės pradžia–birželio 14 d.	Marcelinas Ignatavičius, Petras Monstavičius	daugiau nei 40
2.	Jakutija	1946 m. liepos 17 d.–spalio 25 d.	Jonas Bulota ir K. Gerulaitis	43
3.	Altajus	1946 m. rugsėjo 29 d.	Zakarevičius ir Kuznecova	mažiausiai 76
4.	Uralo vietovės	1946 m. rugpjūčio 16 d.–spalio pradžia	Ona Jakubėnaitė	22
5.	Komija	1946 m. rugsėjo antra pusė–spalio 23 d.	Marcelinas Ignatavičius	apie 40

Nors šio darbo tyrimo objektas – gelbėjimo ekspedicijos 1946 m., reikia pažymėti, jog R. Racėno knygoje „Komių žemėje“ rašoma, kad pirmoji ekspedicija iš Komijos į Lietuvą vyko dar 1945 m. spalio pabaigoje ir kad apie ją nieko nežinota Švietimo komisariate ir vaikų namuose. Knygoje pateikti K. Avižienio atsiminimai apie tą kelionę: „Buvo sudarytas išvykstančiųjų sąrašas, pasirašytas Komijos respublikos vidaus reikalų komisaro, pulkininko. Liaudies švietimo komisariatas davė palydovą ir mes 1945 metais spalio pabaigoje išvykome į tėvynę...“⁸

Be oficialių ekspedicijų, vaikus gelbėjo ir pavieniai asmenys. Būta gerų, pasiaukojančių, nebijančių rizikuoti žmonių. Antai Kazimieras Kizinis 1947 m. spalio mėn. iš Altajaus krašto parvežė į Lietuvą 10 mažamečių vaikų, likusių našlaičiais karo pabėgėlių šeimose (nors būta ir ne našlaičių). Buvęs tremtinys S. Gobis prisimena: „Tas žmogus surinkdavo iš žmonių lėšas (piniigus) ir tada specialiai važiuodavo į kokią nors Sibire tremties vietą ir iš ten jau surinkęs vaikus grįždavo į Lietuvą“⁹.

Marija Kaunaitė, važiavusi į Altajaus kraštą lankyti savo sesers, parvežė Laimą Katkevičiūtę ir Romualdą Tomkūną¹⁰.

Tokių drąsių pavienių žmonių pastangomis buvo išgelbėta nemažai vaikų gyvybių.

Tremtiniai gelbėtis nuo bado mirties, pasiekti Lietuvą stengėsi įvairiais būdais. Populiariausias buvo pabėgimas (lietuvių tremtiniai šiuo atžvilgiu labai išsiskyrė iš kitų tautybių tremtinių). Dažniausiai bėgo motinos su vaikais, vyresni vaikai su jaunesniais broliais, seserimis, taip pat globojami pašalinių asmenų, kurie už juos nupirkdavo bilietus.

Apie 1946 m. gelbėjimo ekspedicijų metu parvežtus našlaičius, kitaip negu iš Palangos pionierių stovyklos išvežtų vaikų grąžinimą, nerašė laikraščiai, nekalbėjo radijas, tačiau ir juos šiaip taip pasisekė parvežti į Lietuvą. Kyla klausimai: kaip pavyko tuos vaikučius, vadinamus „liaudies priešais“, grąžinti į Lietuvą, kieno iniciatyva, kieno dėka, per ką veikta?

Ši iniciatyva prasidėjo „iš apačios“. Po karo ištremtųjų artimieji, pradėję susirašinėti su ištremtaisiais, sužinojo apie daugelio mir-

tį ir likusius be globos vaikus našlaičius, apie jų nežmoniškas gyvenimo sąlygas, nuolatinį alkį, šaltį. Daugelis vaikučių prašė artimųjų pagalbos, patarimo, kaip gyventi. Reikėjo gelbėti vaikus.

Artimieji ėmė rašyti prašymus LSSR AT Prezidiumo pirmininkui J. Paleckiui dėl našlaičių vaikų grąžinimo į Lietuvą. M. Ignatavičius prisimena: „Pagėgiuose Švietimo skyriaus vedėju buvo Šaulys, jo žmona mokytoja, jos sesers šeima išvežta į Komiją, tėvai mirė. Liko „Juškevičiukai“ vieni – vaikų namuose. Šaulys padavė J. Paleckiui prašymą, kad leistų jiems grįžti. Pagėgiuos dirbo mokyklos dalies vedėju P. Monstavičius, gavo žinią, kad mirė jo žmona, liko viena duktė Lida, jis irgi padavė prašymą kaip dėdė, nes kaip tėvas bijojo (buvo įtrauktas į tremiamųjų sąrašą)“¹¹. V. Poškaitė iš močiutės pasakojimų prisimena, jog ši rašė malonės prašymą J. Paleckiui ir Raudonajam Kryžiui¹². J. Bortkūno artimieji, pusseserė Irena Užpalytė, muzikantė, ir Majauskai rūpinosi, kad juos, tris brolius ir sesę, parvežtų¹³.

Kiti artimieji našlaičių likimu rūpinosi per to meto įtakingus asmenis. D. Garmutės (parvežta iš Jakutijos) teta Prūsienė pasakojo jai, jog susibūrę išvežtųjų giminaičiai kreipėsi pagalbos į Nemeikšaitę (gydytojo Nemeikšos seserį, kuri savo gyvenimą buvo paskyrusi našlaičiams). Ši sudarė komisiją ir per J. Paleckį gavo lėšų, per Švietimo skyrių surado žmonių, kurie sutiko važiuoti parvežti našlaičių. Sekretorei įdavus apyrankę, į parvežtinų vaikų sąrašą įtraukė ir D. Garmutę, kuriai tada buvo jau daugiau nei šešiolika metų¹⁴.

Kad įtakinga Nemeikšų šeima labai rūpinosi našlaičių grąžinimu, rodo R. Racėno knygoje „Komių žemėje“ pateikta informacija: „[...] Laiškai buvo iš Ust Lokcimo. Likę gyvi Putvių vaikai šaukėsi giminaičio pagalbos. Laiškus P. Lideika perdavė Kelmės gyventojui Mačiuliui, taip pat Putvių

giminaičiui, o šis savo ruožtu atidavė juos kauniečiams gyd. Marijai ir Juozui Nemeikšoms, Putvių šeimos draugams. Jie, pasitelkę A. Žmuidzinavičių, tuo metu jau deputatą, ir rūpinosi pirmuoju našlaičių parvežimu“¹⁵.

J. Paleckis, paragintas įtakingų jėgų iš šalies, užverstas artimųjų prašymais, tam pritarė ir pavedė vaikų grąžinimu rūpintis Švietimo ministerijai; ši ieškojo žmonių, kurie nuvyktų jų paimiti.

Lietuvos SSR AT Prezidiumo pirmininkas J. Paleckis išsirūpino, kad 1946 m. iš Jakutijos, Komijos, Altajaus ir Uralo vietovių būtų grąžinti kai kurie našlaičiai. Tai patvirtina atsiminimai. M. Ignatavičius pasakoja: „Gavom su P. Monstavičiumi iš Švietimo skyriaus atlyginimus už du mėnesius. Vilniuje prisistatė Filipionak – vaikų skyriaus viršininkei; ji pradėjo forminti dokumentus, o leidimą reikėjo gauti iš Ministrų Tarybos; davė mums po 1000 rublių kelionės išlaidoms. Išduotos komandiruotės, pasirašytos Ministrų Tarybos pirmininko M. Gedvilo, ir įteiktas J. Paleckio parašu patvirtintas sąrašas 16 vaikų, kuriuos reikėjo parvežti“¹⁶.

O. Jakubėnaitė, LSSR AT Prezidiumo nutarimu važiavusi į Uralo vietas parvežti 9 vaikų, prisimena, kad J. Paleckis buvo neabejingas šiam reikalui ir padėjo grąžinti našlaičius.

Ieškant vaikų paaiškėjo, jog esama ir daugiau grąžintinų vaikų, gyvenančių jau kitose vietovėse. Gelbėtoja skambino ir rašė laiškus į Maskvą, Lietuvą. J. Paleckis tuo tikslu buvo nuvykęs į Maskvą. Galiausiai O. Jakubėnaitė gavo atitinkamą dokumentą¹⁷.

J. Bulota, vykęs parvežti našlaičių į Jakutiją, teigia: „Vis dėlto J. Paleckis čia pagrindinė figūra. Jis davė nurodymus Švietimo ministerijai, jis išskyrė pinigų, mūsų ekspedicijai pinigų faktiškai neribotai [...], ėjom pinigų ne į tą paštą, mes jam vis telegramą, o jis mums vis pinigų“¹⁸. (Tačiau

J. Bulota, kitaip nei M. Ignatavičius, gavo ne J. Paleckio, o švietimo ministro pavaduotojo patvirtintą 16 vaikų, kuriuos reikėjo parvežti, sąrašą.)

J. Bortkūnas prisimena, jog atvažiavusieji jų parvežti iš Altajaus krašto pasakojo, kad turi leidimą su J. Paleckio parašu¹⁹.

Taigi giminaičių prašymai buvo patenkinti, o našlaičių grąžinimu rūpintis J. Paleckis, kaip minėta, pavedė Švietimo ministerijai. Vaikų sąrašai buvo patvirtinti LSSR Prezidiumo pirmininko J. Paleckio arba švietimo ministro pavaduotojo parašais.

VAIKŲ ATRANKOS TREMTIES VIETOVĖSE KRITERIJAI. GELBĖTOJŲ PASTANGOS

Net ir gavus LSSR AT Prezidiumo pirmininko J. Paleckio bei Švietimo ministerijos įgaliojimus, našlaičių gelbėtojų dar laukė dideli sunkumai: ilga grėsminga kelionė, kai kuriems teko įveikti tremties vietovių valdininkų pasipriešinimą, nes jie nepaisė Lietuvos SSR AT nutarimų. Noras parvežti kuo daugiau vaikų, ir ne tik našlaičių, padėjo įveikti visas kliūtis, nors tam prireikė daug drąsos ir išradingumo.

Kiekviena tremties krašte gelbėtojų laukė įvairūs sunkumai, didesnės ar mažesnės kliūtys.

Buvo iškeltos griežtos sąlygos išvežti tik nepilnamečius ir visiškus našlaičius. Tačiau sumanūs ir ryžtingi gelbėtojai šių sąlygų nesilaikė.

Komijoje mielai sutiko atiduoti lietuviukus, beje, ne tik įtrauktus į sąrašą, bet ir esančius vaikų namuose, netgi skyrė pinigų maistui ir kelionės išlaidoms. Mat vaikų namai, kaip prisimena M. Ignatavičius, buvo perpildyti: „Liepė mums pasiimti visus lietuviukus iš vaikų namų, netgi išskyrė pinigų maistui ir kelionės išlaidoms, nes vaikai

jau miegojo po du vienoje lovoje, o maistas brangus. Tik tuos, kurie ne iš vaikų namų, ėmėm savo sąskaita“²⁰.

Vyresnių nei keturiolikos metų vaikų nebuvo leista išvežti, nors jie ir buvo įtraukti į sąrašą. Tačiau „Lietuvos gyventojų genocido“ pirmame tome paskelbti duomenys rodo, jog apie 10 parvežtų vaikų buvo vyresni nei keturiolikos metų (beje, kitų įrašytos net dvi gimimo datos); vadinasi (tai teigė ir M. Ignatavičius), giminės Lietuvoje rašė visai kitą vaiko gimimo datą, kad tik pavyktų parvežti jį į Lietuvą.

Komijos švietimo liaudies komisariato viršininkui Noginovui Lietuvos SSR AT Prezidiumo pirmininko patvirtintas sąrašas nieko nereiškė, nebent būtų saugumo patvirtintas. Tuomet M. Ignatavičius septyniolikmetį A. Vaičiulį, neįtrauktą į sąrašą, ir dar keturias suaugusias moteris bei šešerių metų mergytę, kurios mama tebebuvo gyva, antrosios ekspedicijos metu parvežė nelegaliai. „Mažametę mergytę paėmiau be baimės, o moterims ir A. Vaičiuliui jokios garantijos, tik bilietus galėjau nupirkti. Prie garlaivio netikrino, ką vežu“²¹, – prisimena M. Ignatavičius.

Gelbėtojų pastangos nenuėjo veltui – M. Ignatavičius ir P. Monstavičius pirmosios ekspedicijos metu vietoj numatytų 16 vaikų parvežė daugiau nei 40. Antrosios ekspedicijos metu M. Ignatavičiaus dėka išgelbėta taip pat gerokai daugiau vaikų, negu buvo įtraukta į sąrašą (vietoje rekomenduotų 18 vaikų parvežė beveik 40). (Žr. 1 priedą.)

Panašiai elgėsi J. Bulota ir K. Gerulaitis. Jų tikslas buvo išgelbėti kuo daugiau vaikų, tad jie rasdavo būdų apeiti draudimus, nebijojo rizikuoti ir sugebėjo vietoje rekomenduotų 16 vaikų parvežti net 43, tarp kurių 17 buvo vyresni nei šešiolikos metų ir keltas ne našlaičių.

Surinkę vaikus iš Lenos deltos ledinių salelių: Tit Arų, Stolbų, Trofimovsko, Byko-

vo, Muostacho ir kitų Lenos prieplaukų, į Jakutską atplaukė su 23 vaikais. Juos surinko Respublikinio žuvų tresto direktoriaus Suchanovo leidimu. J. Bulota prisimena: „Tarp jų buvo keletas vaikų, kurių motinos buvo dar gyvos, tačiau ligotos ir nepajėgė išlaikyti šeimos. Deja, ne visus juos pavyko parvežti į Lietuvą“²². Jakutske surinkę kelio-liką priglautų lietuvių našlaičių – mirusių lietuvių tremtinių vaikų, papildę šį būrį Respublikinių Jakutijos ASSR vaikų namų globotiniais lietuviais, suformavo 43 vaikų grupę. Beje, tarp jų buvo studentų, pilnamečių jaunuolių. „Vyresnių studentų, kurių tėvai gyvi, mums nedavė, bet jei našlaičiai – leido. Tik vieną studentę Desinevičiūtę-Atkočiūnienę nachališkai pavogiau, jos mama gyva buvo, bet labai ligota, ir sesė – suaugusią moterį“²³, – prisimena J. Bulota.

43 vaikų būrį išvežė pagal sąrašą, patvirtintą Jakutijos ASSR VRM skyriaus įgaliotinio Karpovo ir šio skyriaus viršininko Jansovo. Kad surinktų tokį didelį vaikų būrį, kuriame buvo net studentų ir net ne našlaičių, kaip prisimena J. Bulota, „teko su valdininkais išlenkti ne vieną čerką, nunešti sekretorėms ne vieną saldinių dėžę ir ne vieną gėlę, apsilankyti ne tik pirtyje, bet ir čiuožykloje, [...] buvo ir kuriozinių aplinkybių, kai aš atvežiau galutinį sąrašą tikrinti, K. Gerulaitis sako: „Aš su tavimi neisiu, mus areštuos“. Nueinu į Vidaus reikalų ministeriją, o ten jauni karininkai sėdi. Išgėrėm porą bonkų ir nuvažiavau su jais į čiuožyklą. Visą tą sąrašą patvirtino. Dalį neleido išvežti, kurių giminės gyvi buvo“²⁴. Panašiai elgėsi iškilius ir kitiems sunkumams.

Tačiau nei alkoholis, nei pirtis, nei čiuožykla nepadėjo bandant J. Bulotai išvežti vaikus, likusius be globos, kurių tėvai kalėjo lageriuose ar kalėjimuose. Jis gerai prisimena viršininkų patarimus: „Jei išvešit kaip našlaičius, kurių tėvai dar yra gyvi, gali patiems tekti kartu su jais atvažiuoti. Tad nerizikavom“²⁵.

J. Bulota tuomet buvo jaunas – dvidešimt dvejų metų, energingas, atkaklus, nebijantis rizikuoti žmogus. „Man nachališkumo, avantiūrizmo užteko [...]. Mums sekėsi neblogai, dabar pagalvoju – mums galėjo baigtis visaip, dabartiniu protu to nedaryčiau“²⁶.

Kone didžiausius kančių kelius nuėjo O. Jakubėnaitė, viena išvažiavusi į Uralo vietoves LSSR AT Prezidiumo nutarimu parvežti 9 vaikų.

Kelionė truko net du mėnesius. Nesveitingai sutikta NKVD darbuotojų vaikščiojo pėsčiomis viena. Važinėjo įveikdama didelius atstumus, neturėdama maisto kortelių – alko. Negana to, dar vargino gausybė formulų, griežtas NKVD organų nusistatymas: „Kančių keliai... Mano sąrašas nieko nereikia NKVD organams, jie patys spręsią, kokius vaikus duoti. Esą tik visiškų našlaičius ir jei pagaus bent vieną vaiką vežamą ne pagal sąrašą – mane nubaus pritaikę 58 straipsnį“²⁷, – prisimena O. Jakubėnaitė.

Daug sunkumų patyrusi moteris, viena klaidžiojanti po Uralo vietoves, sulaukusi NKVD grasinimų, turinti mandatą parvežti tik 9 vaikus, savo pasišventimu, apsukrumu surankiojo iš įvairių Uralo vietovių ir parvežė net 22 vaikus.

Nors dvigubai viršijo turimo sąrašo skaičių (NKVD grasinta neviršyti), išsikovojo teisę išsivežti dar keturis ne našlaičius, kurių motina buvo gyva, tačiau sunkiai sirgo džiova ir jų visų laukė bado mirtis (nebeįstengė dirbti ir gauti maisto kortelių). O. Jakubėnaitė prisimena: „Ir dabar tarsi matau jos maldaujančias akis ir išsibadavusius pasmailėjusiomis nosytėmis ir smakreliais vaikučius“²⁸.

Gera širdis ir gailestis vertė rizikuoti ir gelbėti vienuolikmetį Kazlauską, kurio tėvas buvo pabėgęs iš kalėjimo, todėl berniukas buvo uždarytas į kalėjimą. Tačiau gelbėtoja tik užsitraukė viršininkų pyktį ir sulaukė grasinimų. Esančių kalėjime ar lageryje tėvų

vaikus, nors ir likusius be globos, išsivežti buvo griežtai draudžiama. To nepavyko padaryti netgi J. Bulotai, mokančiam „kitu būdu“ susitarti su valdžia, nors buvo gavęs leidimą išsivežti net 17 vyresnių nei šešiolikos metų vaikų ir keletą ligotų motinų vaikučių.

Nesant galimybės išgirsti gelbėtojų, parvežusių vaikučius iš Altajaus krašto, atsiminimų, nėra informacijos, kokiais kriterijais vadovaujantis buvo atrenkami vaikai Altajaus krašte ir kiek pastangų reikėjo, kad pavyko parvežti vienu metu mažiausiai 76 vaikus, tarp kurių daugybė pilnamečių ir ne našlaičių.

D. Tamošiūnaitė-Urbonienė, buvusi nepilnametė, bet turėjusi gyvą mamą, prisimena, kad juos parvežė Zakarevičius ir Kuznecova. „Pavalyhe suaugę išgirdo, kad kažkas yra atvažiavę iš Lietuvos ir renka našlaičius. Mamos liepė eiti ir užsiregistruoti – išvarys išvarys. Nei varė, nei neklausė. Nieko neklausė, tik klausė, ar nori į Lietuvą. Užrašė, pasakė, kada važiuos. Laucius su sesute ir broliuku buvo visiškai našlaičiai, jiems kitos išeities nebuvo, o kiti vaikai, kurie mamas turėjo, labai abejojo, tiesiog mamų priversti buvo“²⁹.

Tarp norinčiųjų važiuoti buvo ir pilnamečių. Juos irgi paėmė, matyt, nelegaliai – pabėgėliai. Kristina Kelpšaitė laiške T. L. Bliudžiūtei pasakoja: „Atėjau su broliuku tiesiai iš darbo, bijojau, kad manęs nepagautų, atgal negražintų. Iki paskutinės dienos dirbau, niekam nesakiau, kad žadu išvažiuoti. Dirbau kariniame fabrike, visą kelią drebėjau, ypač Maskvoje, kad nepagautų. Dievas davė, kad laimingai parvažiavom. Tėveliai abu buvo mirę, buvom likę abu su broliuku. Ir nutarėm tada bėgti, nes vaikų vežti atvažiavo iš Lietuvos pažįstamas žmogus. Visa bėda ta, kad aš buvau jau pilnametė ir dirbau“³⁰.

Algirdas Liepa laiške T. L. Bliudžiūtei-Kalavinskienei rašė, jog prisimena, kad be-

veik pusė jų buvę iš vaikų namų, o kita pusė – „nelegaliai“ arba pabėgėliai. Gera pamena Judžuką ir jo mažą broliuką, Vilniuje gyvenančią Aldoną Vederaitę. Jiems su sesė po poros metų teko keletą mėnesių praleisti už grotų, bet pavyko išsisukti³¹.

Beje, A. Liepa ir jo sesuo Danutė turėjo dar gyvą mamą, o sesuo buvo jau pilnametė. D. Tamošiūnaitė-Urbonienė pamena: „[...] Važiavo daug ir vyresnių. Ir Liepienės du vaikai, Danutė gal jau 17 metų buvo. Man atrodo, rinko visus, kad tik daugiau tų lietuvių parvežtų“³².

Broliai Jurgis, Julius ir Gediminas Bortkūnai bei jų sesutė Agnieška Birutė, taip pat Birutė Marija ir Teresė Laimutė Bliudžiūtės turi išsaugoję dokumentą – pažymėjimą, išduotą 1946 m. spalio 7 d. švietimo ministro pavaduotojo J. Šalkausko. Jame pažymima, kad Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimu Nr. 1603 leidžiama šiems našlaičiams grįžti iš Altajaus krašto į Lietuvos Tarybų Socialistinę Respubliką. Deja, šio nutarimo Lietuvos centriniame valstybės archyve nepavyko surasti.

Tačiau reikia pažymėti, jog Bortkūnai ir Bliudžiūtės buvo visiškai našlaičiai. Ne našlaičiai arba grįžę su ekspedicija nelegaliai tokio pažymėjimo negavo. Tokius pažymėjimus gavo visų ekspedicijų legaliai parvežti vaikai.

Jurgis Bortkūnas pamena (remdamasis dienoraščiu), kad traukinyje jų važiavo 101 asmuo, tačiau grįžus 1946 m. rugsėjo 29 d. į Vilnių, vaikų namuose buvo priregistruoti 76 vaikai (40 mergaičių ir 36 berniukai)³³.

T. L. Bliudžiūtė-Kalavinskienė įsidėmėjo 86 vaikų skaičių³⁴.

Greičiausiai vaikų būta daugiau nei 76, priregistruoti vaikų namuose; daugelis jau galėjo būti išsiskirstę (ypač grįžusieji nelegaliai).

Taigi ekspedicijos į Altajaus kraštą metu parvežta daugiausia vaikų ir kone daugiausia pilnamečių ir ne našlaičių. Registravo visus, neklausdami, našlaitis ar ne, pilnamečius ėmė nelegaliai. Stengėsi kuo daugiau baisaus likimo vaikų ištraukti iš mirties ir bado nagų. (Žr. 2 priedą.)

Gelbėtojai laikėsi vieno principo – nevežė vaikų, kurių tėvai buvo kaliniai. Gelbėjo tik tremtinių vaikus. Tremties vietose iškeltų sąlygų – išvežti tik nepilnamečius ir visiškus našlaičius – nebuvo laikomasi. Gelbėtojų tikslas – surinkti ir parvežti į Lietuvą kuo daugiau tremtinių vaikų.

KELIONĖS Į TĖVYNĘ

Rusijoje pokario metais traukiniai važinėjo labai nereguliariai, minios žmonių peronuose jų laukdavo ištisas savaites. Čia buvo pilna benamių, išbadėjusių, valkataujančių vaikų, paauglių, taip pat vyrų ir moterų, ieškančių pastogės ir pragyvenimo. Visi pašaliai knibždėjo kišenvagių. Gelbėtojų, turinčių nemažai pinigų, skirtų vaikams parvežti, tykojo dideli pavojai.

Važiuoti su tokiais vaikų būriais Sibiro magistrale tuo metu reikėjo didelio išradinumo ir diplomatijos.

Daug sunkumų buvo perkant ir pasižymint bilietus, valandų valandas stovint eilėse, persėdant iš traukinio į traukinį, kurie atvažiuodavo jau perpildyti... Negana to, reikėjo prižiūrėti ir pavalgydinti vaikus.

Kone sunkiausia buvo vienai gležnai moteriai O. Jakubėnaitei.

Didžiausias rūpestis – įsigyti bilietus. Molotovo geležinkelio stotyje kasininkė griežtai atsisakė duoti bilietus. Užgriuvo šventės. Visi darbuotojai girti, nesusikalba. Tik gelbėtojai prabilus apie „Stalino vaikus“ ir panašiai, galiausiai budintysis sviedė bilietus į veidą³⁵.

Negana to, iki geležinkelio su vaikučiais teko keletą kilometrų, spiginant 19 laipsnių šalčiui, kiūtinti pėsčiomis. Net keturi vaikai buvo mažamečiai, vos dvejų trejų metų, o apranga apgailėtina: „Apdriskę, menkais drabužėliais, kiauromis alkūnėmis, be batų, tik su medinukais, gailiais ryšulėliais, kur įdėta šiek tiek maisto“³⁶, – pamena gelbėtoja.

Nors kelionė buvo varginanti, bet jėgas palaikė mintis, jog ši kelionė – atgal į Tėvynę. O. Jakubėnaite labai rizikavo gelbėdama vaikus, nes ir jos pačios giminės (sesuo su vaikais) buvo tremtyje.

Ne ką mažesni sunkumai laukė M. Ignatavičiaus ir P. Monstavičiaus, važiavusių parvežti vaikų iš Komijos ASSR. Juolab kad M. Ignatavičius nemokėjo rusų kalbos, o P. Monstavičius norėjo mažiausiai kištis, nes ir taip daug rizikavo važiuodamas parsivežti dukters (jis 1941 m. turėjo būti ištremtas kartu su šeima, slapstėsi tikėdamasis, jog vienos moters su dviem mažamečiais vaikais neištrems, deja, skaudžiai klydo). Kaip ir visų, laukė ilga, sekinanti kelionė, buvo įsėdę ne į tą traukinį...

Atgal grįžo gyvuliniam vagonui. Lidija Monstavičiūtė prisimena: „Atgal grįžome tuo pačiu keliu. Iš Syktyvkaro laivu (jau ne barža) Vyčegdos upe iki Kotlaso, iš ten gyvuliniu vagonu iki pat Vilniaus. Be to, tai buvo kelionė namo“³⁷.

Tris paras su vaikais aplink Maskvą pasivažinėjo, kol traukinį vėl Polocko link nukreipė. V. Poškaitė prisimena, jog kelionė užtruko ilgiau nei galėjo užtrukti, mat jų vagoną dažnai atkabinę palikdavo kitai dienai, išsilakstę vaikai laiku negrįždavo. Tekdavo vadovams sėdėti prie durų ir nieko neišleisti išvažiavimo dieną³⁸.

Pasitaikė, kad kelionėje vaikai susirgo. Tačiau bėdos tuo nesibaigė. Vilnių pasiekė šeštadienio naktį, tad neturėjo kur dėtis. Priglaudė Vyšniauskaitė 1-uosiuose vaikų na-

muose. Pirmadienį kai kurie vaikai ėmė stipriai karščiuoti – susirgo tymais. Vyšniauskaitei grėsė nemalonumai, nes sergantys vaikai galėjo užkrėsti visus³⁹.

Beje, V. Poškaite pamena: „Grižus Raudonasis Kryžius mus visus vaikų namuose aprengė. Kiek norit, tiek paimkit. Man porai metų užteko“⁴⁰. (Visų ekspedicijų vaikai vaikų namuose buvo aprengti Raudonojo Kryžiaus parūpintais drabužėliais ir apavu.)

Antrosios ekspedicijos metu į Komiją M. Ignatavičius vyko vienas, jam skyrė net 6 tūkst. rb, davė komandiruoatpinigių. Tačiau ir pinigai nepadėjo įveikti sunkumų keliaujant perpildytais traukiniais. Negana to, kad eilėje stovėjo šešiolika valandų (taip pat naktį), su mediniu lagaminu, „tris paras ant jo pravažiavau ir netoli tualetu, visi tik lipa, nėra kur miegoti“⁴¹, – prisimena kelionės nepatogumus M. Ignatavičius.

Jaunam, tik dvidešimt penkerių metų vyriškiui tokie sunkumai nebuvo baisūs. Tačiau daug baimės kėlė dokumentų patikrinimas grįžtant ir vežantis nelegaliai keturias suaugusias moteris bei pilnametį A. Vaičiulį, kuris nebuvo įtrauktas į išleistųjų sąrašą. Sibiro geležinkelio stotyje veikė NKVD (MVD) užtvartos – buvo masiškai tikrinami dokumentai siekiant sugauti tremtinius (kitos ekspedicijos tokių patikrinimų išvengė). M. Ignatavičius laimingai išsisuko parodęs Lietuvos SSR AT Prezidiumo pirmininko J. Paleckio parašu patvirtintą sąrašą, į kurį buvo įtrauktas ir A. Vaičiulis, o moteris pavadinęs pagalbininkėmis⁴².

Sudėtingiausią ir ilgiausią kelionę įveikė J. Bulota ir K. Gerulaitis, pasiekę net Laptevų jūros pakrantę ir pargabenę vaikus iš amžinojo įšalo žemės. Gelbėtojams kelionė pirmyn ir atgal užtruko tris mėnesius: tolimas kelias, sunkus susisiekimas, audros, taigos gaisrai...

J. Bulota sugalvojo genialų būdą, kaip apsisaugoti nuo stotyse knibždėte knibž-

dančių kišenvagių, ilgas valandas stovint eilėse pirkti bilietų. Mat kiekvienas vaikas ką nors vežėsi, turėjo savo maišą – nupirko ką nors vadovai, giminės įdėjo. Gelbėtojai tuos maišus sumesdavo į krūvą ir ant jų suguldydavo vaikus, taigi vagys nieko pavogti negalėjo. K. Gerulaičiui kartą prapjovė kišenę, ištraukė pinigų; J. Bulotai pasisekė – jo neapvogė. Vienintelį kartą apvogė jau Vilniuje⁴³.

Garlaiviai plaukė perpildyti, artėjo žiema, bilietų nebuvo. Ką daryti? J. Bulota ėjo pas laivo kapitoną tartis. Šis liepė sėstis ir išgerti: „Pagalvojau, jei negerisiu, mes neišplauksim, po to ėjom į pirtį. Kavos į burną, po to spirito pusę stiklinės, akys išsiverčia, o paskui šaukštą ikros (imk kiek nori). Tuomet liepė varyti savus į laivą, o eilės. Visi nori plaukti“⁴⁴.

Pasitaikė ir juokingų atvejų. Pagaliau sulaukė bilietų skristi lėktuvu iki Irkutsko, o ten turėję sėsti į traukinį. Tačiau viena mažametė mergaitė susirgo tymais. Jei apie tai sužinotų aerodrome – visi gana ilgam patektų į karantiną. Lėktuvai tada skraidė nereguliariai. J. Bulota mergaitės palikti nenorėjo, todėl ryžosi gana rizikingam žingsniui. „Tą mergaitę supakavau į čemodaną, palikau vietą kvėpuoti, liečiau tylėti ir kaip čemodaną įsinešiau į lėktuvą“⁴⁵, – prisimena J. Bulota. Negana to, kad rizikavo įsinešdamas ligotą vaiką lagamine, negalėjo susilaikyti nepanaudojęs likusio laisvo bilieto. Ryžosi dar vienam rizikingam žingsniui – nelegaliai išsivežė Jakutijos pedagoginio instituto studentę lietuvaitę, kuri buvo ne tik pilnametė, bet dar ir ne našlaitė (tebeturėjo gyvą motiną, bet labai ligotą). Deja, šis drąsus J. Bulotos poelgis neliko saugumo nepastebėtas (apie tai toliau).

Pirmaisiais pokario metais važiuojant su pulku vaikų Sibiro magistrale reikėjo ir ižūlumo, ir apsukrumo, ir diplomatijos. Gelbėtojams šių savybių netrūko. Beje, ne-

trūko ir pinigų. J. Bulota prisimena: „Mes tikome į porą, nors kartu atrodėme keistai. K. Gerulaitis – solidus pilietis su Baltikos paltu, skrybėle, o aš su parašiotininko kelnėmis, auliniais batais, lietuviška ilga miline. K. Gerulaitis oficialius reikalus tvarkydavo. Jei neišsiaiškina, einu aš kitu būdu – nešu saldinių, šokolado, kokią gėlę“⁴⁶.

Į gelbėtojus, atvykusius surinkti ir parvežti į Lietuvą našlaičių, visi žiūrėjo su viltimi. Tačiau jų galimybės buvo labai ribotos. Šios ekspedicijos likusiems tremties vietovėse vaikams paliko viltį, kad anksčiau ar vėliau ir jie bus išgelbėti. „Didelis įvykis buvo, kai į Lenos žiotis 1946 metais atvažiavo Gerulaitis ir Bulota surinkti ir parvežti į Lietuvą našlaičius tremtinių vaikus. Kaip ten bebūtų, jie atvežė mums ryšio siūlą tiesiai iš Lietuvos. Mano supratimu, jų žygis mums buvo labai reikšmingas. Pamatėm, kad Lietuva, kokioje padėtyje bebūtų, dar rūpinasi mumis“⁴⁷, – prisimena Rimas Pūtvis.

Gelbėtojai, važiavę parvežti našlaičių iš Altajaus krašto, finansiškai buvo aprūpinti blogiau nei kitų ekspedicijų gelbėtojai.

D. Tamošiūnaitė-Urbonienė pamena: „Buvo nebe gyvulinis vagonas, bet mus maitino labai prastai, liepdami taupyti, o kitaip neužteks iki kelionės galo. Mus labai prižiūrėjo, niekur neišleisdavo“⁴⁸.

T. L. Bliudžiūtė taip pat pamena sunkią gelbėtojų finansinę padėtį; pasak jos, teko vaikams traukti iš savo maišelių sudžiovintą duoną (jei turėjo), nes gelbėtojai duonos duoti nebeturėjo iš kur⁴⁹.

PARVEŽTŲ Į LIETUVĄ VAIKŲ LIKIMAI

Visų parvežtų vaikų svajonė išsipildė – pagaliau jie grįžo į Tėvynę. Tačiau dauguma vyresnio amžiaus vaikų, ypač vežami nele-

galiai, į Lietuvą važiavo su baime. Niekas išskėstomis rankomis jų nelaukė. Kas norės slapstyti, kaip reikės gyventi, ar giminės priglauš? Tokie klausimai ne vienam kėlė nerimą.

Tik gerų, pasiaukojančių žmonių, gimiinių dėka buvo globojami, prižiūrimi. Sibire beveik neturėję galimybės mokytis vaikai čia patekdavo net į tą klasę, kurią pagal amžių ir turėtų lankyti, nors ir buvo prarasti net penkeri metai.

D. Tamošiūnaitė-Urbonienė pamena: „Mane pasiėmė dėdė, sirgau – votis. Mokykloj priėmė be jokių dokumentų, auklėtoja išsirūpino gimimo liudijimą, daug mokytojų žinojo, kad esu iš tremties, bet mane globojo. Ne vienas toks mūsų buvo, biografiją rašėm visai kitokią“⁵⁰.

T. L. Bliudžiūtė teta „įtaisė“ net į aštuntą klasę (nors Sibire tesimokė vienerius metus). Buvo toks momentas, kai norėjo išmesti iš darbo. Visada buvo įrašyta į įskaitą lyg nusikaltėlė. K. Kelpšaitė, grįžusi iš Altajaus krašto su ekspedicija nelegaliai, būdama pilnametė, tik gerų žmonių padedama išsilaipstė ir taip išvengė naujos tremties⁵¹.

Tačiau ne visų likimai grįžus susiklostė taip gerai. Keletas su giminėmis vėl pateko į Sibirą – trėmimai tęsėsi. Kiti buvo apkaltinti pabėgimu iš tremties. Jų likimai priklausė nuo amžiaus. Pagal tų metų įstatymus piliečiai iki šešiolikos metų amžiaus, kurie negalėjo paaiškinti, kaip grįžo iš tremties (ar tiesiog nenorėta girdėti tų paaiškinimų), buvo tremiami atgal be teismo, o sulaukę aštuoniolikos metų, pagal 103 str. buvo uždaromi trejiems metams į lagerį, paskui ištremiami.

Pagavus kurį nors iš parvežtųjų nelegaliai ar vyresnių nei šešiolikos metų, gelbėtojai taip pat nukentėdavo.

Drąsų J. Bulotos poelgį (kaip minėta, jis nelegaliai parvežė studentę, kurios mama dar buvo gyva), „įvertino“ saugumas. Ją susekę saugumiečiai „čiupo“ J. Bulotą. Gavo

pasakyti tiesą, kaip ir kodėl ją parvežė. Liepė padėti ją sugauti. Atsisakyti negalėjo. Tačiau J. Bulota nė neketino jos išduoti. Vėl ryžosi rizikingam žingsniui: išpėjo ją, o saugumiečiams pasakė, kad įkalbėjo ją pasiduoti, turinti ateiti susitikti su juo. Aišku, ji neatėjo. Šis melas laikinai padėjo, tačiau vėliau turguje ją vis tiek pagavo. Beje, ji vėl sėkmingai pabėgo. „Po mėnesio ją pagavo. Ir jie nuo manęs atstojo. Man tiesiog pasisekė. Gal, jei jos nebūtų pagavę, aš jau šiandien su jumis nekalbėčiau“⁵², – mąsto J. Bulota. Beje, J. Paleckio dėka ir su pažįstamo pasų skyriaus viršininko pagalba (padarė nelegaliai pasą), J. Bulotos sesuo išvengė naujos tremties...

Iš Jakutijos J. Bulotos ir K. Gerulaičio parvežtas Pranas Plieskis tuomet teturėjo keturiolika metų, tačiau 1950 m. buvo suimtas (būdamas aštuoniolikos metų) ir pagal tuometinius įstatymus už pabėgimą kalinamas Verchojanske, Jakutijoje, 1954 m. ištremtas į Tit Arus, Bulūno r., Jakutija⁵³.

Gediminas Povilas Urbšys parvežtas iš Jakutijos, kai jam buvo penkiolika metų. 1949 m. suimtas (būdamas aštuoniolikos metų), 1949 m. ištremtas į Tulūną, Irkutsko sritį (matyt, lagerio išvengė)⁵⁴.

Sigita Starkutė parvežta 1946 m. iš Altajaus būdama dvylikos metų, tačiau 1950 m., suėjus šešiolikai metų, per kalėjimus grąžinta į tą pačią tremties vietą – Troickojės r. Altajaus krašte⁵⁵.

Laimutė Žasinaitė parvežta 1946 m. iš Altajaus būdama šešiolikos metų, suimta 1949 m., kai jai buvo jau devyniolika metų. Pagal tuometinius įstatymus nuteista septyneriems metams, išvežta į Intos lagerį Komijoje⁵⁶.

Marijonas Mackevičius parvežtas iš Altajaus krašto penkiolikos metų, sugrįžo į tremtį Altajaus krašte dėl kliūčių Lietuvoje⁵⁷ (greičiausiai buvo našlaitis, nes paimtas iš vaikų namų...).

Taigi likimas minėtiems asmenims sudavė dar vieną žiaurų smūgį, nors kai kurie iš jų buvo parvežti būdami nepilnamečiai ir net įtraukti į sąrašus. Ar buvo daugiau vėl patekusių į tremtį, žinių nėra.

1946 m. spalio 23 d. antrosios ekspedijcos metu M. Ignatavičiaus parvežti Aldona Navickaitė (penkiolikos metų) ir jos brolis Vytautas (septyniolikos metų) buvo suimti 1949 m. vasario 5 d. Raseiniuose ir ten kalinti tris mėnesius, paleisti gegužės 4 d.⁵⁸

Suėmus juos ir dar kelias M. Ignatavičiaus nelegaliai parvežtas moteris, M. Ignatavičius buvo iškviestas į Švietimo skyrių, kur jo laukė milicijos leitenantas Jerėlinas iš Raseinių. M. Ignatavičius prisimena: „Teko jį gerai pagirdyti ir atiduoti abu kartus parvežtųjų vaikų sąrašus“⁵⁹. To pakako, kad jį paliktų ramybėje. Turbūt tie sąrašai patvirtino, kad A. ir V. Navickai buvo parvežti legaliai. Jie buvo paleisti. Tačiau ši istorija nemažai baimės sukėlė ir tiems vaikams, ir M. Ignatavičiui. Galėjo baigtis visaip. Ant rąkart trėmimo greičiausiai išvengė visi iš Komijos parvežti vaikai (šią prielaidą paneigiančių žinių nėra).

Grįžusieji vėl galėjo būti ištremti ir buvo ištremiami (juos persekiojo MGB). Tai priklausė nuo grįžimo aplinkybių (jei grįžo nelegaliai ar būdami pilnamečiai, nors nebūtinai) ir tebesitęsiančių trėmimų. Jei grįždavo neįrašyti į sąrašus, dokumentais apsirūpindavo nelegaliai. Klastodavo biografijas norėdami pasiekti aukštąjį mokslą.

IŠVADOS

1. 1941–1953 m. trėmimų neteisėtumą suvokė net kai kurie LSSR vadovai, jie ėmė rūpintis našlaičių grąžinimu. Tai lėmė pagalbos šauksmai iš Sibiro, artimųjų prašymai LSSR AT Prezidiumo pirmininkui J. Paleckiui, kuris pavedė vaikų grąžinimu rūpintis

Švietimo ministerijai. Gražintinų vaikų sąrašus patvirtino LSSR AT Prezidiumo pirmininkas J. Paleckis arba švietimo ministro pavaduotojas J. Šalkauskas.

2. Valdžia tremties vietovėse iškėlė gana griežtą vaikų išlaisvinimo sąlygą – leido išvežti tik nepilnamečius ir tik visiškus našlaičius. Šios sąlygos gelbėtojai nesilaikė, nes jų tikslas buvo surinkti ir parvežti kuo daugiau lietuvių vaikų. Todėl buvo klastojami dokumentai, keičiamos gimimo datos ir kitais net nelegaliais būdais bandoma par-

vežti vaikus. 1946 m. buvo suorganizuotos penkios gelbėjimo ekspedicijos (dvi į Komią, po vieną į Jakutiją, Altajų ir Uralo vietas), kurių metu sugrąžinta į Lietuvą apie 240 vaikų.

3. Ne visų likimai grįžus į Lietuvą susiklostė palankiai. Sugrįžimas iš tremties dar nereikšė, kad grįžusieji nebus apkaltinti pabėgimu ir išsiųsti atgal. Tai priklausė ir nuo grįžimo aplinkybių, ir nuo bendros Lietuvoje egzistuojančios neteisėtumo aplinkos, masinio teroro.

I priedas. Tremtinių vaikai, parvežti iš Komijos 1946 m. birželio 14 d. ir spalio 23 d. gelbėjimo ekspedicijų metu. Sąrašas sudarytas remiantis leidinio „Lietuvos gyventojų genocidas“ I tomu, gelbėtojo Marcelino Ignatavičiaus ir parvežtųjų atsiminimais (neišsamus, gali būti netikslus)

1. Abromaitytė Regina, g. 1930 m.
2. Abromaitis Fredas, g. 1934 m.
3. Aužbikavičius Stanislovas, g. 1933 m.
4. Aužbikavičiūtė-Urbštavičienė Laimutė Eleonora, g. 1939 m.
5. Barauskaitė Janina, g. 1927 m.
6. Barauskaitė Zofija, g. 1928 m.
7. Čekaitė Beatričė, g. 1938 m.
8. Dapkutė Audronė, g. 1933 m.
9. Dvareckas Antanas Drasutis, g. 1932 m.
10. Giedrimaitė Aldona, g. 1935 m.
11. Giedrimaitė Valerija, g. 1931 m.
12. Gudžiūnaitė Gražina, g. 1935 m.
13. Gudžiūnas Algis, g. 1934 m.
14. Januškaitė Dalytė, g. 1944 m.
15. Januškaitė Vida, g. 1938 m.
16. Jocaitė Ramunė, g. 1933 m.
17. Jonaitis Algirdas, g. 1936 m.
18. Jonaitis Kęstutis, g. 1935 m.
19. Jonaitis Romualdas, g. 1929 m.
20. Jonaitytė Živilė Salomėja, g. 1938 m.
21. Juškaitė Marijona Laimutė, g. 1934 m.
22. Juškevičius Zigmas, g. 1937 m.
23. Juškevičiūtė Aldutė, g. 1930 m.
24. Kairaitis Česlovas, g. 1936 m.
25. Kairaitytė-Venckūnienė Regina Vida, g. 1934 m.
26. Kasiliauskaitė Kristina, g. 1935 m.
27. Lasinskytė-Valaitienė Regina, g. 1938 m.
28. Lotužis Juozas, g. 1939 m.
29. Lotužytė Judita, g. 1937 m.
30. Lozoraitis Rimvydas, g. 1937 m.
31. Lozoraitytė Danutė, g. 1932 m.
32. Lozoraitytė-Bobičenko Irena, g. 1934 m.
33. Lukauskaitė Danutė, g. 1934 m.
34. Marcinkevičius Filiksas Romas, g. 1938 m.
35. Marcinkevičiūtė Eugenija, g. 1936 m.
36. Monstavičiūtė-Semaškienė Lidija, g. 1936 m.
37. Monstvilaitė Regina Almonė, g. 1936 m.
38. Monstvilaitė Salomėja Nijolė, g. 1934 m.
39. Navickaitė-Rokienė Aldona, g. 1931 m.
40. Navickas Vytautas Alfonsas, g. 1929 m.
41. Petravičius Kęstutis, g. 1936 m.
42. Petravičiūtė Birutė, g. 1934 m.
43. Poška Pranas, g. 1933 m.
44. Poška Vytautas, g. 1935 m.
45. Poškaitė-Katauskienė Vanda, g. 1931 m.
46. Sakelis Jonas, g. 1939 m.

47. Sakelytė-Žalimienė Laima, g. 1931 m.
48. Smilingytė-Misevičienė Margarita Irena, g. 1930 m.
49. Survila Justinas, g. 1932 m. (1935 m.)
50. Survilaitė Bronė, g. 1929 m. (1931 m.)
51. Totilaitė-Palaitienė Aldona, g. 1934 m.
52. Totilaitė-Pocienė Angelė, g. 1931 m.
53. Turskis Algimantas, g. 1932 m.
54. Turskis Bronislovas, g. 1942 m.
55. Turskytė-Andriuškienė Genovaitė, g. 1936 m.
56. Vaičiulis Antanas, g. 1928 m.
57. Šepikaitė-Mažutienė Morta, g. 1936 m.
58. Šetravičius Stasys, g. 1936 m.
59. Šetravičiūtė Berta, g. 1934 m.
60. Šimulynaitė Danutė, g. 1932 m.
61. Zandovaitė Alina, g. 1936 m.
62. Žasinaitė Justina, g. 1933 m.
63. Žasinas Algirdas, g. 1939 m.
64. Žasinas Vytautas, g. 1939 m.

2 priedas. Tremtinių vaikai, parvežti iš Altajaus 1946 m. rugsėjo 29 d. Sąrašas sudarytas remiantis leidinio „Lietuvos gyventojų genocidas“ I tomu ir parvežtųjų atsiminimais (neišsamus, gali būti netikslus)

1. Aksomaitis Povilas, g. 1938 m.
2. Barysas Algimantas, g. 1939 m.
3. Bliudžiūtė Birutė Marija, g. 1930 m.
4. Bliudžiūtė-Kalavinskienė Teresė Laimutė, g. 1932 m.
5. Bortkūnaitė-Rekašienė Agnieška Birutė, g. 1940 m.
6. Bortkūnas Gediminas, g. 1934 m.
7. Bortkūnas Julius, g. 1933 m.
8. Bortkūnas Jurgis, g. 1931 m.
9. Budrys Vladas
10. Budrytė Violeta
11. Danilevičiūtė Irena
12. Danilevičiūtė Janina
13. Danilevičiūtė Valerija
14. Daugirdienė Sofija
15. Gineitytė-Gerulskienė Jolanta, g. 1936 m.
16. Gurskis Valentinas, g. 1929 m.
17. Gurskytė-Juodvalkienė Laimutė, g. 1927 m.
18. Gurskytė-Ramanauskienė Zinaida, g. 1931 m.
19. Jakučionis Algimantas, g. 1940 m.
20. Janulis Rimantas, g. 1941 m.
21. Janulytė Milda, g. 1938 m.
22. Janulytė Nijolė, g. 1938 m.
23. Juknys Algimantas Pranas, g. 1933 m.
24. Juknys Rimgaudas, g. 1938 m.
25. Jurgelevičius Algirdas, g. 1932 m.
26. Jurgelevičius Gražvydas, g. 1934 m.
27. Jurkšaitė Bronislava, g. 1928 m.
28. Kasevičius Vytautas, g. 1934 m.
29. Katkevičiūtė-Kaupienė Laima, g. 1934 m.
30. Kelpša Marius
31. Kelpšaitė Kristina
32. Kinčinaitė Ina Ona, g. 1935 m.
33. Kinčinas Vidas Liudvikas, g. 1932 m.
34. Klemerauskaitė-Repečkienė Regina, g. 1941 m.
35. Konstavičiūtė Viktorija
36. Labutytė-Petkevičienė Regina, g. 1942 m.
37. Laucius Giedrius, g. 1938 m.
38. Lauciūtė-Urbonavičienė Jūratė, g. 1932 m.
39. Laužadis Almantas, g. 1935 m.
40. Laužadytė-Ambrazevičienė Nijolė Elena, g. 1933 m.
41. Laužadytė-Misevičienė Janina, g. 1936 m.
42. Liepa Algirdas
43. Liepytė Danutė
44. Mackevičius Marijonas Juozapas, g. 1931 m.

45. Mackevičiūtė Janina Marija, g. 1928 m.
46. Matukonis Algirdas, g. 1934 m.
47. Matukonis Vytautas, g. 1936 m.
48. Matukonytė Audronė, g. 1940 m.
49. Matukonytė Ina, g. 1941 m.
50. Mickaitė Laima
51. Navickaitė Birutė Salomėja, g. 1930 m.
52. Navickas Tadas Antanas, g. 1931 m.
53. Paliukaitis Vincas, g. 1936 m.
54. Paliukonytė-Plytnikienė Janina, g. 1932 m.
55. Pečiūra Juvencijus, g. 1934 m.
56. Pečiūraitė-Macienė Danguolė, g. 1930 m.
57. Piulytė-Kubickienė Stasė
58. Riūka Romualdas, g. 1936 m.
59. Sasnauskaitė Nijolė Janina, g. 1942 m.
60. Sasnauskas Rimantas, g. 1940 m.
61. Semionovas Grigorijus, g. 1931 m.
62. Senkevičius Jurgis, g. 1939 m.
63. Starkutė-Umbrašienė Sigita, g. 1934 m.
64. Stulgytė-Bartuškienė Gražina, g. 1931 m.
65. Šalčius Juozas, g. 1938 m.
66. Šalčiūtė Danutė, g. 1934 m.
67. Šalčiūtė Nijolė, g. 1933 m.
68. Tamošiūnaitė-Urbonienė Dainora, g. 1934 m.
69. Tumelytė-Petrauskienė Irena Jūratė, g. 1937 m.
70. Tumonis Petras, g. 1933 m.
71. Tumonis Vytautas, g. 1938 m.
72. Urbelytė-Bajorūnienė Dalia, g. 1932 m.
73. Vederaitė Aldutė
74. Veitaitė-Gedminienė Sofija, g. 1937 m.
75. Žasinaitė-Brazdeikienė Laimutė, g. 1930 m.
76. Žasinas Stasys, g. 1934 m.
77. Žukaitė-Strimaitienė Marija, g. 1939 m.
78. Žukas Algimantas Stasys, g. 1933 m.
79. Žukas Juozas, g. 1929 m.

Nuorodos

¹ D. Urbonienė-Tamošiūnaitė, „Lietuvių tremtis vaiko akimis“, *Sandrava*, 2001, Nr. 25, p. 6.

² *Juodųjų dienų sakmės*, V., 2001, 607 p.; *Leiskit į Tėvynę*, sud. K. Pukelis, K., 1989, 396 p.; *Amžino įšalo žemėje*, sud. A. Žemaitytė, V., 1989, 304 p.; V. Tarasonis, A. Bajoriūnas, D. Gediminskas, *Lietuvos tremtiniai Tadžikijoje*, V., 1992, 69 p.; „*Tautų tėvo*“ karalystėje, sud. A. Masaitis, K., 1991, 214 p.

³ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1953 m.*, V., 1996, 494 p.; to paties, *Vykdamas genocidą bei dėl rezistencijos persekiojimo padarytos žalos skaičiavimai ir išvados*, V., 1996, 112 p.; *Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945–1953 m.: Dokumentų rinkinys*, V., 1994, t. 1, 445 p.; E. Grunskis, *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1945–1953 metais*, V., 1996, 304 p.

⁴ П. Полян, *Не по своей воле*, Москва, 2001, 326 с.; В. Н. Земсков, „Массовое освобождение спецпоселенцев и ссыльных (1954–1960 г.г.)“, *Социологические исследования*, 1991, № 1, с. 5–26; to paties, „Спецпоселенцы“, *ibid.*, 1990, № 11, с. 3–17.

⁵ J. Bulota, „Ledo vaikai“, *Gimtas kraštas*, 1998, Nr. 34, p. 7.

⁶ S. M. Deltuva, „Grėsminga kelionė“, *Dienovidis*, 1998, Nr. 16, p. 12.

⁷ R. Racėnas, *Komijų žemėje*, K., 1995, 158 p.

⁸ *Ibid.*, p. 37.

⁹ S. Gobio 2002 m. gruodžio 18 d. laiškas autorei.

¹⁰ Pokalbis su A. Austiene, 2003 m. vasario 22 d.

¹¹ Pokalbio su M. Ignatavičiumi įrašas, 2002 m. spalio 13 d. Autorės asmeninis archyvas.

¹² Pokalbio su V. Poškaite-Katauskiene įrašas, 2002 m. spalio 20 d.

¹³ Pokalbis su J. Bortkūnu, 2003 m. kovo 7 d.

¹⁴ Pokalbio su D. Garmute įrašas, 2003 m. vasario 17 d.

¹⁵ R. Racėnas, *op. cit.*, p. 38.

¹⁶ Pokalbio su M. Ignatavičiumi įrašas, 2002 m. spalio 13 d.

¹⁷ S. M. Deltuva, *op. cit.*, p. 12.

¹⁸ Pokalbio su J. Bulota įrašas, 2002 m. spalio 22 d.

¹⁹ Pokalbis su J. Bortkūnu, 2003 m. kovo 7 d.

²⁰ Pokalbio su M. Ignatavičiumi įrašas, 2002 m. spalio 13 d.

²¹ *Ibid.*

²² J. Bulota, *op. cit.*, p. 7.

²³ Pokalbio su J. Bulota įrašas, 2002 m. spalio 22 d.

²⁴ *Ibid.*

- ²⁵ Ibid.
- ²⁶ Ibid.
- ²⁷ S. M. Deltuva, op. cit., p. 12.
- ²⁸ Ibid.
- ²⁹ Pokalbio su D. Tamošiūnaite-Urboniene įrašas, 2002 m. spalio 2 d.
- ³⁰ Pokalbio su T. L. Bliudžiūte-Kalavinskiene įrašas, 2002 m. vasario 26 d.
- ³¹ Ibid.
- ³² Pokalbio su D. Tamošiūnaite-Urboniene įrašas, 2002 m. spalio 2 d.
- ³³ Pokalbis su J. Bortkūnu, 2003 m. kovo 7 d.
- ³⁴ Pokalbio su T. L. Bliudžiūte-Kalavinskiene įrašas, 2003 m. vasario 23 d.
- ³⁵ S. M. Deltuva, op. cit., p. 12.
- ³⁶ Ibid.
- ³⁷ L. Monstavičiūtės 2002 m. spalio 16 d. laiškas autorei.
- ³⁸ Pokalbio su V. Poškaite-Katauskiene įrašas, 2002 m. spalio 20 d.
- ³⁹ Pokalbio su M. Ignatavičiumi įrašas, 2002 m. spalio 13 d.
- ⁴⁰ Pokalbio su V. Poškaite-Katauskiene įrašas, 2002 m. spalio 20 d.
- ⁴¹ Pokalbio su M. Ignatavičiumi įrašas, 2002 m. spalio 13 d.
- ⁴² Ibid.
- ⁴³ Pokalbio su J. Bulota įrašas, 2002 m. spalio 22 d.
- ⁴⁴ Ibid.
- ⁴⁵ J. Bulota, op. cit., p. 7.
- ⁴⁶ Pokalbio su J. Bulota įrašas, 2002 m. spalio 22 d.
- ⁴⁷ R. Pūtvis, „Tremtiniai bado ir šalčio karalystėje“, *Juodųjų dienų sakmės*, p. 480.
- ⁴⁸ Pokalbio su D. Tamošiūnaite-Urboniene įrašas, 2002 m. spalio 2 d.
- ⁴⁹ Pokalbio su T. L. Bliudžiūte-Kalavinskiene įrašas, 2003 m. vasario 26 d.
- ⁵⁰ Pokalbio su D. Tamošiūnaite-Urboniene įrašas, 2002 m. spalio 2 d.
- ⁵¹ Pokalbio su T. L. Bliudžiūte-Kalavinskiene įrašas, 2003 m. vasario 26 d.
- ⁵² Pokalbio su J. Bulota įrašas, 2002 m. spalio 22 d.
- ⁵³ Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro archyvas, anketa Nr. 40787.
- ⁵⁴ Ibid., anketa Nr. 40788.
- ⁵⁵ Ibid., anketa Nr. 17506.
- ⁵⁶ Ibid., anketa Nr. 36377.
- ⁵⁷ Ibid., anketa Nr. 37691.
- ⁵⁸ Ibid., anketa Nr. 34120.
- ⁵⁹ Pokalbio su M. Ignatavičiumi įrašas, 2002 m. spalio 13 d.

Gauta 2003 07 08
Vilniaus universitetas,
Istorijos fakultetas,
Universiteto g. 3, Vilnius

Ramunė Briedienė

LITHUANIAN CHILDREN IN EXILE: EXPEDITIONS TO RESCUE CHILDREN

Summary

Illegitimacy of deportations of 1941 were understood even by some USSR leaders who initiated repatriation of orphans. The beginnings of rescue expeditions lies in the requests of relatives addressed to the Chairman of the Presidium of the USSR SS (Supreme Soviet) Justas Paleckis and some other influential persons. The lists of children to be repatriated were confirmed by the Chairman of the Presidium of the USSR SS Justas Paleckis or the Deputy Minister of Education Jonas Šalkauskas. There were also enlightened persons resolved to bring the children back: Marcelinas Ignatavičius, Petras Monstavičius, Jonas Bulota, Ona Jakubėnaitė, Zakarevičius and Kuznecova. They had to overcome different difficulties: problematic communication, unfavorable weather conditions, long formalities, determinant fights with exile authorities, many of whom did not regarded resolutions of the Presidium of the USSR SS. As a result of those obstructions, expeditions would last two or three months. Moreover, at any moment there was also a danger of the NKVD (MVD) roadblocks and examination of papers; some repatriations were organized

illegally as well. Formally, there was a permission to repatriate only minors and complete orphans. However, the expedition leaders did not respect this order, their aim was to bring back as many Lithuanian children as possible. Therefore, they would fudge cases, birth dates and use other illegal ways to bring the children back. Thanks to the rescuers' resourcefulness, persistence and readiness to risk, twice as many children as it had been recommended were brought back to Lithuania.

In 1946, five rescue expeditions were organized (two to Komia, one to Yakutia, Altaj, Ural regions each) during which about 240 children were returned to Lithuania. Nonetheless, not everybody's further fate after return to Lithuania shaped well. There were ones who did not have any place to shelter, they had adaptation difficulties and were subjected to constant persecutions by MGB. Those who returned could again be deported and some were. A lot depended on conditions of return (illegally or being majors and non orphans), on sgeneral illegitimate environment in Lithuania, and mass terror.